

VÝCHOVA DÍTĚTE Z HLEDISKA DUCHOVNÍ VĚDY

Současný život zpochybňuje mnohé z toho, co člověk zdědil po svých předcích. Odtud tolik «dobových otázek a «dobových požadavků. Co «otázek» se dnes hemží světem: ženské, výchovné a školské, právní, sociální, zdravotní, atd! Lidé se pokoušejí zodpovědět tyto otázky nejrůznějšími způsoby. Počet těch, kteří se vynořují s tím nebo oním návodem, jak by «řešili» ty neb ony otázky, nebo aby alespoň něčím k jejich řešení přispěli, je nesmírně veliký. A uplatňují se přitom všechny možné druhy lidských postojů: radikalismus, který se tváří revolučně, umírněné smýšlení, jež respektuje stávající skutečnost a chtělo by z ní vyvinout něco nového a konzervatismus, který je ihned pobouřen, jestliže se sáhne na některá stará zařízení a tradice. A vedle těchto hlavních stanovisek vystupují všechny možné mezistupně.

Kdo je s to nahlédnout hlouběji do života, nemůže se vůči všem těmto jevům ubránit pocitu, že naše doba často nevyčerpává dostatečně vstříc všem těmto požadavkům, kladeným na člověka. Mnozí by chtěli reformovat život, aniž by se skutečně vyznali v jeho základech. Kdo chce dávat návrhy, jak se má co dít v budoucnu, neměl by se spokojit s tím, že zná život jen na jeho povrchu. Musí jej probádat v jeho hlubinách.

Celý život se podobá rostlině, která neobsahuje pouze to, co se nabízí oku, nýbrž uchovává ve svých skrytých hlubinách i budoucí stav. Kdo má před sebou rostlinu, jež vyvinula teprve listy, ví dobře, že se po nějaké době objeví na listnatém stvolu i květy a plody. A již nyní obsahuje rostlina skryté vložky k těmto květům a plodům. Mohl by však někdo říci, jak budou tyto orgány vypadat, kdyby chtěl zkoumat na rostlině jen to, co poskytuje oku nyní? To může jen ten, kdo se obeznámil s *podstatou* rostliny.

Také celý lidský život obsahuje v sobě vložky své budoucnosti. Aby však bylo možno o této budoucnosti něco říci, je nutno proniknout do skryté přirozenosti člověka. Naše doba však k tomu neinklinuje. Zabývá se jen tím, co je patrné na povrchu, a domnívá se, že se ocitne v nejistotě, chce-li proniknout k tomu, co se vymyká vnějšímu pozorování. U rostliny je to ovšem podstatně jednodušší. Člověk ví, že rostliny jí podobné přinášely tak a tak často plody. Lidský život je tu jen jednou a plody, jež má v budoucnosti přinést, zde ještě nebyly. Přesto jsou však v člověku jako vložky právě tak, jako květy v rostlině, která nyní nese listy.

A o této budoucnosti je možno něco říci, jestliže pronikneme pod povrch člověka až k jeho podstatě. Různé reformní ideje přítomnosti se mohou stát skutečně plodnými a praktickými, jestliže budou vypracovány z takového hlubokého prozkoumání lidského života.

Právě duchovní věda má podle svého zaměření za úkol podat praktické pojetí světa, jež by zahrnovalo podstatu lidského života. Nezáleží na tom, zda je oprávněné vznášet takový nárok na to, co se dnes často nazývá tímto jménem. Jde spíše o podstatu duchovní vědy a o to, čím podle této podstaty *může* být. Nemá být jen šedou teorií, jež by vycházela vstříc pouhé zřídavosti, ani prostředkem pro některé lidi, kteří by ze sobectví jen pro sebe chtěli dosáhnout vyššího stupně vývoje. *Může* však být spolupracovnící na nejdůležitějších úkolech soudobého lidstva, na vývoji k jeho blahu.

Musí ovšem počítat s tím, že zažije mnohé útoky a pochybnosti, jestliže si přizná právě toto poslání. Takovými pochybnostmi ji zahrnou radikálové, umírnění i konzervativci ve všech oblastech života, neboť duchovní věda nadstraníckostí svých požadavků neučiní zprvu nikomu zadost.

Tyto předpoklady mají totiž své kořeny jedině v pravém poznání života. Kdo zná život, vytyčí si své úkoly jen ze života samého. Nebude vyhlašovat žádné libovolné programy, neboť ví, že v budoucnu nebudou vládnout jiné základní zákony života než v přítomnosti. Duchovní bádání bude proto nutně respektovat stávající skutečnost. 1 když v ní nalezneme mnohé, co potřebuje zlepšit, nebude se vyhýbat tomu, aby v tomto stavu nevidělo zárodky budoucnosti. Ví však také, že ve všem dění je růst a vývoj. Proto mu v přítomnosti budou patrné zárodky proměny a růstu. *Nevymýšlí* si programy, nýbrž je vyčte z toho, co je. To, co takto čte, se však v jistém smyslu samo stává programem, neboť má v sobě právě povahu vývoje.

Proto musí poskytnout duchovědné ponoření do podstaty člověka nejpłodnější a nejpraktičtější prostředky při řešení nejzávažnějších životních otázek přítomnosti.

Zde se to má ukázat na *jedné* z těchto otázek, na *otázce výchovy*. Nejde tu o vytyčení požadavků a programů, nýbrž má být prostě popsána *přirozená povaha dětství*. Hlediska pro výchovu vyplývou z bytosti vyvíjejícího se člověka jakoby sama sebou.

Chceme-li poznat tuto bytost *vyvíjejícího* se člověka, musíme vyjít z pozorování *skryté* podstaty člověka vůbec.

To, co poznává na člověku smyslové pozorování a co materialistické pojetí života uznává v bytosti člověka jako jediné, je pro duchovní bádání jen částí, článkem lidské bytosti, totiž jeho *fyzickým tělem*. Toto fyzické tělo podléhá týmž zákonům fyzického života, pozůstává z týchž látek a sil jako všechen ostatní takzvaný neživý svět. Duchovní věda proto říká, že člověk má toto fyzické tělo společné s celou minerální říší. A označuje na člověku za fyzické tělo jen to, co přivádí fyzické látky podle týchž zákonů k míšení, spojování, utváření a rozpouštění, jako se tak děje i v minerálním světě.

Kromě tohoto fyzického světa uznává duchovní věda v člověku ještě druhou podstatu: životní či étherné tělo. Necht' se fyzik nepozastavuje nad označením «étherné tělo». «Éther» zde značí něco jiného než hypotetický éter fyziky. Přijměme jej prostě jen jako označení něčeho, co bude popsáno dále.

Ještě před nedávnou dobou bylo považováno za nanejvýš nevědecké mluvit o takovém «étherném těle». Na konci 18. a v první polovině 19. století to ovšem «nevědecké» nebylo. Říkalo se, že látky a síly, působící v minerálu, ho nemohou samy ze sebe utvářet v živou bytost. Ze v něm musí být ještě zvláštní «síla», označovaná jako «životní síla». Lidé si představovali, že v rostlině, ve zvířeti, v lidském těle působí takováto síla a vyvolává životní jevy, podobně jako magnetická síla v magnetu způsobuje přitažlivost. V následujícím období materialismu byla tato představa odstraněna. Říkalo se, že živá bytost se staví stejným způsobem jako takzvané neživá; že v jejím organismu nevládnou jiné síly než v minerálu, působí jen komplikovaněji, budují složitější útvar. V současné době setrvávají jen skalní materialisté na odmítání «životní síly». Skutečnosti poučily řadu přírodovědných myslitelů, že je přece jen nutno přijímat něco jako životní sílu nebo životní princip.

Tak se novější věda v jistém smyslu přibližuje k tomu, co říká duchovní věda o životním těle. Je však mezi nimi přece jen podstatný rozdíl. Současná věda dospívá k přijímání určité životní síly ze skutečností smyslového vnímání a rozumové úvahy. To však není cesta skutečného bádání, z něhož vychází duchovní věda a z jehož výsledků vypracovává svá sdělení. - Nelze dost často poukazovat na to, jak se v tomto bodě liší duchovní věda od běžné vědy přítomnosti. Ta spatřuje základ všeho vědění ve smyslové zkušenosti, a vše, co není vystavěno na tomto základě, nepovažuje za poznatelné. Vyvozuje závěry ze smyslových vjemů. Co však jde mimo ně, odmítá a říká, že je to mimo hranice lidského poznání. Takovýto názor se pro duchovní vědu rovná názoru slepce, který by chtěl uznávat jen to, co může ohmatat a co z ohmataného vyplývá jako závěr, a jenž by výpovědi vidoucích odmítal s přesvědčením, že jsou mimo možnosti lidského poznání. Neboť duchovní věda ukazuje, že člověk je schopen vývoje a že si může dobýt nových světů rozvinutím nových orgánů. Jako barvy a světlo obklopují slepce, který je nemůže pouze vnímat, protože k tomu nemá orgány, tak vysvětluje duchovní věda: je mnoho světů kolem člověka a ten je může vnímat, vytvoří-li k tomu potřebné orgány. Jako slepec pohlíží po operaci na nový svět, tak může člověk poznávat rozvinutím vyšších orgánů ještě zcela jiné světy než jsou ty, jež mu dovolují vnímat obyčejné smysly. Zda tělesně slepý je schopen operace či nikoli, to závisí na stavu jeho orgánů; ony vyšší orgány, jimiž člověk může vnikat v nadřazené světy, jsou v zárodku u každého člověka. Může je vyvíjet každý, kdo má trpělivost, vytrvalost a energii k použití oněch metod, jež byly popsány v knize «O poznávání vyšších světů». Duchovní věda vůbec neříká: člověk má svou organizaci dané meze poznání, nýbrž praví: pro člověka existují ty světy, pro něž má orgány vnímání. Hovoří jen o prostředcích, jak dočasné hranice rozšířit. - Tak se staví i ke zkoumání životního či étherného těla a všeho toho, co bude dále uvedeno jako vyšší články lidské bytosti. Připouští, že při bádání tělesných smyslů může být přístupno jen fyzické tělo a že z jejich hlediska mohou být nanejvýše odvozovány závěry o nějakém vyšším. Sděluje však, jak je možno si otevřít svět, v němž se tyto vyšší články lidské bytosti vynořují před pozorovatelem jako barvy a světlo předmětů před operovaným slepcem od narození. Pro ty, kdo vyvinuli své vyšší orgány vnímání, je étherné či životní tělo předmětem pozorování, ne pouze rozumové činnosti a logických závěrů.

Toto étherné či životní tělo má člověk společné s rostlinami a zvířaty. Způsobuje, že látky a síly fyzického těla se utvářejí v jevy růstu, rozmnožování, vnitřního pohybu šťáv atd. Je tedy stavitelem a formovatelem fyzického těla, jeho obyvatelem i architektem. Můžeme proto nazývat fyzické tělo i obrazem nebo výrazem tohoto životního těla. Pokud jde o tvar a velikost, jsou u člověka obě přibližně, ne však zcela stejná. U zvířat a ještě více u rostlin se étherné tělo svou podobou i rozsahem podstatně liší od těla fyzického.

Třetím článkem lidské bytosti je takzvané pocitové či astrální tělo. Je nositelem bolesti a slasti, pudu, žádosti, vášně atd. To vše nemá bytost, jež pozůstává jen z fyzického a étherného těla. Všechno jmenované můžeme shrnout výrazem: pocit. Rostlina nemá pocit. Jestliže v naší době vyvozují někteří badatelé ze skutečnosti, že rostliny odpovídají na podněty pohybem nebo jiným způsobem, že rostliny mají

jakousi schopnost pocitu, pak se tím jen ukazuje, že neznají podstatu pocitu. Nezáleží totiž na tom, že příslušná bytost dává odpověď na vnější podnět, nýbrž spíše na tom, že podnět se zrcadlí ve *vnitřním* dění jako slast či bolest, pud, žádost a podobně. Kdybychom na tom netrvali, pak bychom mohli oprávněně říkat, že i modrý lakmusový papír má pocit jistých substancí, neboť při jejich dotyku zčervená.

Pocitové tělo má člověk společné jen se světem zvířat. Je tedy nositelem citivého života. Nesmíme upadnout do chyby jistých theosofických kruhů a domnívat se, že étherné a pocitové tělo pozůstává jednoduše z jemnějších látek než jaké jsou v těle fyzickém. To by znamenalo zmaterializovat vyšší články lidské bytosti. Étherné tělo je silovým útvarem; pozůstává z působících sil, ne však z látky; a astrální či pocitové tělo je postavou z pohyblivých, barevných, zářících obrazů.

Pocitové tělo se tvarem a velikostí odlišuje od fyzického. U člověka má podlouhlou vejčitou podobu, v níž je uloženo fyzické a étherné tělo. Přechází obě na všech stranách jako světelná postava.

Člověk má však i čtvrtý článek, který nesdílí s ostatními pozemskými bytostmi. Je nositelem lidského «já»; slůvko «já» se liší od všech ostatních názvů. Kdo patřičně uvažuje o podstatě tohoto názvu, tomu se otevírá zároveň přístup k poznání lidské bytosti. Každého jiného jména mohou všichni lidé stejným způsobem použít k označení příslušné věci. Stůl může každý nazývat «stolem», židli «židlí». U slova «já» tomu tak však není. Nikdo je nemůže použít k označení něčeho jiného, každý může nazývat «já» jen sám sebe. Nikdy nemůže zaznít «já» k mým uším jako označení pro *mne*. Označuje-li se člověk jako «já», musí jmenovat v sobě sám sebe. Bytost, jež může říkat sobě «já», je světem pro sebe. Náboženství, postavená na duchovní vědě, to vždy pociťovala. Proto říkala: «Bůh», který se u nižších bytostí zjevuje jen zvenčí v jevech okolí, začíná s «já» hovořit v *nitru*. Nositelem uvedené schopnosti je «tělo já», čtvrtý článek lidské bytosti.

Toto «tělo já» je nositelem vyšší lidské duše. V něm je člověk korunou pozemského stvoření. V současném člověku není však «já» jednoduchou bytostí. Jeho povahu poznáme, když spolu srovnáme lidi různých vývojových stupňů. Pohledme na nevzdělaného divocha a průměrného evropského člověka, kterého opět srovnáme s velkým idealistou. Všichni mají schopnost říkat si «já», u všech je tělo já. Nevzdělaný divoch jde však s tímto «já» za svými vášněmi, pudy a žádostmi téměř jako zvíře. Vyvinutější člověk však určité sklony a chťiče následuje, ostatní krotí a potlačuje. Idealista vytvořil k původním sklonům a vášním vyšší. To vše se stalo proto, že «já» pracovalo na jiných článcích lidské bytosti. Ba právě v tom záleží úkol «já», že ze sebe zušlechťuje a očišťuje ostatní články.

Tak se u člověka, který překonal stav, do něhož byl postaven vnějším světem, pod vlivem já nižší články více či méně změnily. Ve stavu, kdy se člověk pozvedá právě nad zvíře a kdy jeho «já» teprve prosvítává, je svými nižšími články ještě na úrovni zvířete. Jeho étherné a životní tělo je pouze nositelem živých tvořivých sil, růstu a rozmnožování. Jeho pocitové tělo vyjadřuje jen takové pudy, žádosti a vášně, jež jsou podněcovány vnější přírodou. Když se člověk propracovává z tohoto stupně v postupných životech či vtěleních k stále vyššímu vývoji, jeho já proměňuje ostatní články. Tak se stává pocitové tělo nositelem očištěných citů libosti a nelibosti, zjemnělých přání a žádostí. A také étherné či životní tělo se přetváří. Stává se nositelem zvyků, trvalých sklonů, temperamentu a paměti. Člověk, jehož já ještě nepracovalo na svém životním těle, nemá vzpomínky na zážitky, jimiž prochází. Vyžívá se tak, jak to příroda do něho vstřípila.

Celý kulturní vývoj se pro člověka projevuje v takovéto práci já na jeho podřízených článcích. Tato práce zasahuje až do fyzického těla. Pod vlivem já se mění fyziognomie, mění se gesta a pohyby, celé vzezení fyzického těla.

Lze též rozlišovat, jak různé kulturní a výchovné prostředky různě působí na jednotlivé články lidské bytosti. Obyčejné kulturní faktory působí na pocitové tělo, přinášejí mu jiné druhy slasti a nelibosti, pudů apod., než mělo původně. Ponoření do uměleckých děl působí na étherné tělo. Jestliže se člověku dostává uměleckým dílem tušení něčeho vyššího, vznešenějšího než mu poskytuje smyslové okolí, přetváří tím své životní tělo. Nejmocnějším prostředkem k očištění a zušlechťování étherného těla je náboženství. Náboženské impulsy mají tak své velké poslání ve vývoji lidstva.

Svědomí není ničím jiným než výsledkem práce na životním těle po řadu vtělení. Když člověk nahlédne, že to či ono by neměl činit a když tento náhled učiní na něho tak silný dojem, že se projeví až do étherného těla, pak právě vzniká svědomí.

Tato práce «já» na podřízených článcích může být buď vlastní spíše celému lidskému pokolení anebo zcela individuálním výkonem jednotlivého já na sobě samém. Na první proměně člověka spolupracuje do jisté míry celý lidský rod; druhá musí vycházet z nejvlastnější činnosti já. Když «já» se stane tak silným, že přepracovává vlastní silou pocitové tělo, pak to, co já takto vytváří z pocitového či astrálního těla, se nazývá duchovní já (Geistselbst či indickým výrazem mañas). Toto přetvoření záleží v podstatě na učení, na obohacení nitra vyššími

idejemi a názory. — Já však může dospět ještě k vyšší práci na vlastní bytosti člověka. Děje se tak, když není přetvářeno pouze astrální tělo. Člověk se učí mnohému v životě a když z určitého bodu pohlíží na tento život zpět, může si říci: naučil jsem se mnohému; v mnohem menší míře bude však mluvit o změně temperamentu, charakteru, o zlepšení nebo zhoršení paměti během života. Učení se týká astrálního těla, uvedené proměny naproti tomu étherného či životního těla. Není tedy nepřiměřeným obrazem, když změny astrálního těla v životě srovnáme s chodem minutové ručičky hodin a proměnu životního těla s chodem hodinové ručičky.

Když člověk nastoupí vyšší či takzvané tajné školení, záleží především na tom, aby si předsevzal tuto posledně jmenovanou proměnu z nejvlastnější moci svého já. Musí zcela vědomě a individuálně pracovat na změně zvyků, temperamentu, charakteru, paměti atd. Kolik toho takto vtiskne do životního těla, natolik je proměněn ve smyslu duchovnědného způsobu vyjadřování v životního ducha (Lebensgeist či indickým výrazem budhi).

Na ještě vyšším stupni dospívá člověk k tomu, aby dosáhl sil, jimiž může přetvářet své fyzické tělo (například měnit krevní oběh, puls). Co bylo takto přetvořeno z fyzického těla, nazývá se duchovním člověkem (Geistesmensch, indicky átman).

Proměny, jež člověk provádí na svých nižších člancích spíše ve smyslu celého lidského druhu nebo jeho části, například národa, kmene nebo rodiny, mají v duchovní vědě další názvy. Astrální či pocitové tělo proměněné z já se nazývá pocitovou duší (Empfmdungsseele), proměněné étherné tělo rozumovou duší (Verstandesseele) a proměněné fyzické tělo vědomou duší (Bewußtseinsseele). Nelze si však představovat, že proměna těchto tří článků postupuje za sebou. Děje se na všech třech tělech od zánětu já současně. Práci já nemůže člověk vnímat zřetelně dříve, dokud není vytvořena část duše vědomé.

Z uvedeného vysvítá, že u člověka lze mluvit o čtyřech člancích jeho bytosti: o fyzickém, étherném či životním, astrálním či pocitovém těle a o těle já. — Pčitová, rozumová a vědomá duše, ba i ještě vyšší články lidské bytosti — duchovní já, životní duch a duchovní člověk - vystupují jako výsledky proměn těchto čtyř článků. Jestliže se mluví o nositelích vlastností člověka, pak přicházejí v úvahu ve skutečnosti jen ony čtyři články.

Na těchto čtyřech člancích lidské bytosti pracujeme i jako vychovatelé. Chceme-li pracovat správně, pak musíme zkoumat podstatu těchto čtyř částí člověka. Nelze si přitom představovat, že tyto části se vyvíjejí u člověka tak, že by v určitém časovém úseku jeho života, například při jeho narození byly všechny stejně daleko. Jejich vývoj je v různém věku různý. A na znalosti těchto vývojových zákonů lidské bytosti spočívá správný základ výchovy a vyučování.

Před fyzickým zrozením je vyvíjející se člověk obklopen ze všech stran jiným fyzickým tělem. Nevstupuje ve styk s vnějším fyzickým světem samostatně. Jeho okolím je matčino fyzické tělo. Jen toto tělo může působit na zrajícího člověka. Fyzické zrození spočívá právě v tom, že ochranný obal mateřského těla propouští člověka, na něhož tak může bezprostředně působit vnější fyzický svět. Smysly se otevírají okolnímu světu, který nabyvá jejich prostřednictvím na člověka stejný vliv, jaký před tím měla fyzická mateřská schrána.

Pro duchovní pojetí světa, jak je zastává duchovní věda, se tím sice zrodilo fyzické tělo, nikoli však ještě tělo étherné či životní. Jako je člověk obklopen až k okamžiku zrození fyzickou schránou matčinou, tak až do doby výměny zubů - tedy asi k sedmému roku - jej obklopuje étherná a astrální schrána. Teprve během výměny zubů propouští étherná schrána étherné tělo. Pak tu zbývá ještě astrální schrána až do doby pohlavního dozrání. V této době se na všech stranách uvolňuje astrální či pocitové tělo jako tělo fyzické při fyzickém zrození a étherné tělo při výměně zubů.

Tak musí mluvit duchovní věda o *třech zrozeních* člověka. Až do výměny zubů nemohou dosáhnout určité dojmy étherné tělo, stejně jako světlo a vzduch zvnějšku nepronikne k fyzickému tělu dítěte, pokud spočívá v lůně matčině.

Před výměnou zubů nepracuje na člověku volné životní tělo. Jako v těle matčině přijímá fyzické tělo síly, jež nejsou jeho vlastní a své vlastní vyvíjí postupně pod ochrannou schránou, tak je tomu i se silami růstu až do výměny zubů. Étherné tělo tu teprve vypracovává své vlastní síly ve spojení se zděděnými cizími silami. V době tohoto uvolňování étherného těla je však fyzické tělo již samostatné. Uvolňující se étherné tělo vypracovává to, co má dávat tělu fyzickému. A uzávěrem této práce jsou vlastní zuby člověka, vyrůstající místo zděděných. Jsou to nejhustší uložení ve fyzickém těle, a proto vystupují v tomto období jako poslední.

Pak obstarává růst jen vlastní životní tělo. To je ještě pod vlivem zahalujícího těla astrálního. V okamžiku, kdy se uvolňuje i astrální tělo, uzavírá étherné tělo určité období. Tento závěr se projevuje pohlavním dozráním. Rozmnožovací orgány se osamostatňují, protože volné astrální tělo již nepůsobí dovnitř, nýbrž beze schrány

vystupuje bezprostředně vstříc vnějšímu světu.

Jako nemůžeme učinit, aby vlivy vnějšího světa působily na nezrozené dítě, tak ani na étherné tělo nemůžeme před výměnou zubů dát působit silám, jež pro ně znamenají totéž co pro fyzické tělo vlivy fyzického světa. A také v astrálním těle mají mít příslušné vlivy účinek až od okamžiku pohlavního dozrání.

Základy pravého výchovného umění nemohou být vybudovány na všeobecných frázích, jako je «harmonické pěstování všech sil a vloh», nýbrž na pravém poznání lidské bytosti. Nechceme tím snad říci, že uvedená věta je nesprávná, nýbrž jen to, že se s ní dá vykonat právě tak málo jako se strojem, u něhož bychom chtěli tvrdit, že je třeba všechny jeho části uvést harmonicky v činnost. Jen ten, kdo nepřistupuje ke stroji pouze s obecnými frázemi, nýbrž se skutečnou detailní znalostí, může jej používat. Tak i ve výchovném umění jde o znalost článků lidské bytosti a jejich detailního vývoje... Je třeba vědět, na kterou část lidské bytosti máme působit v určitém věku a jak se toto působení přiměřeně odehrává. Není jistě pochyb, že skutečně realistické výchovné umění, jaké je zde naznačeno, se může prosazovat jen pomalu. To vyplývá ze způsobů nazírání naší doby, která ještě dlouho bude považovat skutečnosti duchovního světa za výplod pošetilé fantazie, zatímco obecné, zcela nereálné fráze se jí budou zdát výsledkem realistického způsobu myšlení. Zde chceme bez obalu načrtnout něco, co v současné době budou mnozí přijímat jako obraz fantazie, co však bude v budoucnosti platit jako samozřejmost.

Fyzickým zrozením je lidské tělo vystaveno fyzickému okolí vnějšího světa, zatímco předtím bylo chráněno mateřskou schránou. Co na něm před tím vykonávaly síly a šťávy mateřské schrány, to musí nyní konat síly a elementy vnějšího fyzického světa. Až do výměny zubů v sedmém roce života má lidské tělo plnit na sobě úkol, který se podstatně liší od úkolu v jiných životních epochách. Fyzické orgány musí v této době získat určitý tvar; jejich struktura musí nabýt určité směry a tendence. Později dochází k růstu, avšak tento růst se v celé následující době děje na základě forem, které se utvořily do uvedené doby. Jestliže se vytvořily správné formy, pak rostou správné tvary, jestliže se zformovaly znetvořeniny, pak rostou znetvořeniny. V celé pozdější době již nelze zpětně napravit, co se při výchově do jedného roku promeškalo. Jako před narozením vytvořila pro fyzické lidské tělo správné okolí příroda, tak po narození se má starat o správné fyzické okolí vychovatel. Jen toto správné fyzické okolí působí na dítě tak, že se jeho fyzické orgány vtisknou do správných forem.

Jsou dvě magická slova, jež udávají, jak dítě vstupuje ve vztah ke svému okolí, a to: *napodobení* a *vzor*. Řecký filosof Aristotelés nazval člověka nejnapodobivějším zvířetem; pro žádný jiný věk neplatí tento výrok víc než pro dětství až do výměny zubů. Dítě napodobuje to, co se děje ve fyzickém okolí a v napodobování se jeho fyzické orgány vlévají do forem, jež jim pak zůstanou. Fyzické okolí musíme chápat jen v co nejširším smyslu. Nepatří k němu jen to, co se děje kolem dítěte materiálně, nýbrž všechno, co může vnímat svými smysly a co z fyzického prostoru může působit na jeho duchovní síly. K tomu patří všechno morální, nemorální, rozumné i pošetilé chování, jež může vidět.

Na malé dítě nepůsobí výchovně morální fráze nebo rozumné poučování, nýbrž to, co dospělí dělají v jeho okolí viditelně před jeho zraky. Poučování nepůsobí tvořivě na fyzické, nýbrž na étherné tělo, které je až do sedmého roku obklopeno právě tak chránící éthernou schránou matčinou, jako fyzické tělo bylo obklopeno až do narození fyzickou mateřskou schránou. Představy, zvyklosti, paměť apod., jež se mají vyvíjet v tomto étherném těle před sedmým rokem, se musí vyvíjet «samy sebou» podobně, jako se vyvíjejí oči a uši v mateřském těle bez působení vnějšího světla... Je nepochybně správné, když čteme ve výborné pedagogické knize Jeana Paula «Levana aneb nauka o výchově», že světový cestovatel se naučí od své chůvy v prvních letech více než na všech svých světových cestách dohromady. Avšak dítě se právě neučí jen poučováním, nýbrž napodobováním. A jeho fyzické orgány si tvoří své formy působením fyzického okolí. Zdravý zrak se utváří, když v okolí dítěte vytváříme správné barevné i světelné poměry, a v mozku i v krevním oběhu se tvoří fyzický podklad pro zdravý morální smysl, když dítě vidí ve svém okolí morální jednání.

Když dítě před sedmým rokem spatřuje ve svém okolí jen pošetilosti, pak jeho mozek nabývá takových forem, jež mu v pozdějším životě dávají schopnost rovněž jen k pošetilému chování. Jako sílí svaly na ruku, když vykonávají přiměřenou práci, tak i mozek a jiné orgány lidského fyzického těla jsou vedeny do správných kolejí, když dostávají správné dojmy ze svého okolí. Příklad nejlépe znázorní, oč tu jde. Můžeme zhotovit dítěti panenku, když svineme staré ubrousky, ze dvou cípů utvoříme nohy, ze dvou jiných ruce, z uzlu hlavu a inkoustem pak namalujeme oči, nos a ústa. Nebo můžeme koupit takzvané «krásnou» panenku s pravými vlasy a pomalovanými tvářemi a darovat ji dítěti. Je nutno zdůraznit, že tato panenka je přirozeně přece jen ohavná a schopná pokazit zdravý estetický smysl na celý život. Hlavní otázka výchovy je přitom jiná. Když má dítě před sebou svinuté ubrousky, pak musí doplnit ze své fantazie to, co dává věci teprve vzhled člověka. Tato invence působí tvořivě na formy mozku. Ten se rozvíjí, jako se rozvíjejí svaly ruky v

důsledku přiměřené práce. Když dítě dostane takzvaně «krásnou panenku», pak jeho mozek nemá co dělat. Zakrňuje a vadne, místo aby se otevřel... Kdyby lidé mohli nazírat jako duchovní badatel do mozku, jak se buduje ve svých formách, pak by jistě dávali svým dětem jen takové hračky, jež živě podněcují tvárnou schopnost mozku. Všechny hračky, jež pozůstávají jen z mrtvých matematických forem, pustoší a umrtvují tvořivé síly dítěte, naproti tomu působí správně všechno, co vyvolává představu života. Naše materialistická doba vytváří jen málo dobrých hraček. Jak přirozená je například hračka, jež ukazuje posunovatelnými dřívky dva kováře, kteří obráceni k sobě kovají předmět. Takové je možno získat ještě na venkově. Velmi dobré jsou i ony obrázkové knihy, jejichž figurky mohou být zdola tahány nitěmi, takže dítě si může převést samo mrtvý obraz v zobrazení činnosti. To všechno tvoří vnitřní pohyblivost orgánů a z této pohyblivosti se buduje správná forma orgánů.

Tyto věci mohou být zde přirozeně jen naznačeny, avšak duchovní věda bude v budoucnu povolána podat nezbytné podrobnosti, čehož je schopna, neboť není prázdnou abstrakcí, nýbrž souhrnem živých skutečností, jež mohou poskytnout vodítka pro realitu.

Uvedme ještě jen několik příkladů. Podle duchovní vědy musíme rozdílně uzpůsobit okolí pro takzvaně nervózní, vzrušené dítě a jinak pro dítě netečné, letargické. Všechno přichází v úvahu; od barev pokoje a jiných předmětů, jež dítě obvykle obklopuje, až po barvy šatů, jež mu oblékáme. Často si počínáme obráceně, nedáme-li se vést duchovní vědou, neboť materialistický přístup tíhne v mnoha případech k opaku toho, co je správné. Vzrušené dítě musíme obklopotvat červenými nebo červenožlutými barvami a oblékat ho do šatů týchž barev, zatímco u letargického dítěte sáhneme k barvám modrým nebo modrozeleným. Záleží totiž na opačné, doplňkové barvě, vytvářené v nitru. Ta je například u červené zelená, u modré oranžově žlutá barva, jak se můžeme snadno přesvědčit, když se chvíli díváme na příslušně zbarvenou plochu a pak rychle obrátíme oko na bílou plochu. Fyzické orgány dítěte vytvářejí doplňovací barvu, čímž vznikají v dětském těle potřebné struktury orgánů. Má-li vzrušené dítě ve svém okolí červenou barvu, vytváří to v jeho nitru zelený protiobraz. A tato činnost — vytváření zelené — působí uklidňujícím způsobem, orgány inklinují k uklidnění.

Rozhodně je třeba respektovat v tomto věku jednu věc, že fyzické tělo si samo tvoří měřítko pro to, co je mu prospěšné. Činí tak přiměřeným utvářením žádosti. Obecně lze říci, že zdravé fyzické tělo touží po tom, co mu patří. A pokud jde o fyzické tělo vyvíjejícího se člověka, je třeba přesně sledovat, co chce mít zdravá touha, žádost a radost. Radost a optimismus jsou síly, jež vytvářejí nejlepším způsobem formy fyzických orgánů.

V tomto směru můžeme ovšem těžce hřešit, jestliže dítě nepostavíme do patřičných fyzických vztahů k okolí. To se může stát zejména, pokud jde o instinkty výživy. Je možné překrmit dítě takovými věcmi, že ztratí úplně své zdravé instinkty, zatímco správnou výživou je lze udržovat tak, že žádá přesně až po sklenici vody to, co je mu za jistých okolností prospěšné a odmítá všechno, co mu může škodit.

Duchovní věda uvede až do podrobností, co připadá v úvahu pro výživu, bude-li povolána k vybudování výchovného umění. Neboť je to životní realita, nikoliv šedá teorie, jak by se dnes mohla jevit podle omylů mnohých theosofů.

K silám, jež působí tvořivě na fyzické orgány, patří tedy radost z okolí a s okolím. Radostné tváře vychovatelů a především upřímná, nepředstíraná láska. Taková láska, která přímo prohřívá fyzické okolí, v pravém slova smyslu vypěstuje formy fyzických orgánů.

Je-li v takovéto atmosféře lásky možné napodobování zdravých vzorů, pak je dítě ve svém správném elementu. Mělo by se proto přísně dohlížet na to, aby se v okolí dítěte nedělo nic, co by dítě nesmělo napodobit. Neměli bychom dělat nic, o čem bychom pak museli dítěti říkat: „To nesmíš dělat!“ Jak je dítě orientováno na napodobování, o tom se můžeme přesvědčit, když pozorujeme, jak obkresluje písmena dávno před tím, než je chápe. Je dokonce zcela správné, když dítě nejprve obkresluje písmena a teprve později se učí chápat jejich smysl. Napodobování patří totiž k vývojové epoše fyzického těla, kdežto smysl hovoří k éternému tělu, na něž se má působit až po výměně zubů, když od něho odpadla vnější éterná schrána. V raném dětství se má dítě učit mluvit napodobováním. Nejlépe se dítě učí mluvit sluchem. Žádná pravidla a žádné umělé poučování nemůže přinést nic dobrého.

V raném dětském věku je zvláště důležité, aby takové výchovné prostředky, jako například dětské písně působily co možná krásným rytmickým dojmem na smysly. Je třeba klást důraz spíše na krásný *tón* než na *smysl* písně. Čím svěžejším způsobem něco působí na oko a sluch, tím lépe. Neměla by se podceňovat orgánotvorná síla tanečního pohybu podle hudebního rytmu.

S výměnou zubů odkládá étherné tělo vnější éthernou schránku, a tím začíná období, kdy je možno výchovně působit na étherné tělo zevnějšku. Musíme si ujasnit, co může na étherné tělo zevnějšku působit. Přetváření a růst étherného těla znamená přetváření, případně vývoj sklonů, zvyklostí, svědomí, charakteru, paměti a temperamentu.

Na étherné tělo působíme obrazy, příklady, regulovanou fantazií. Tak jako dítěti do sedmého roku musíme dávat fyzický vzor, tak musí být do okolí vyvíjejícího se člověka mezi výměnou zubů a pohlavním dozráním vnášeno všechno to, jehož vnitřním smyslem a hodnotami se může řídit. Nyní je na místě to, co je naplněno smyslem a co působí obrazem a podobenstvím. Étherné tělo vyvíjí svou sílu, jestliže regulovaná fantazie se může řídit tím, co si rozluští ze živých nebo duchu zprostředkovaných obrazů a podobenství a co si může zvolit jako vodítko. Na rostoucí étherné tělo nepůsobí správně abstraktní pojmy, nýbrž názornost, ale ne smyslová, nýbrž duchovní názornost. V těchto letech je správným výchovným prostředkem duchovní názornost. Proto záleží především na tom, aby mladý člověk měl kolem sebe ve svých vychovatelích osobnosti, jejichž nazírání v něm může probouzet žádoucí intelektuální a morální síly. Jako pro první dětská léta jsou magickým slovem výchovy *napodobování a vzor*, tak pro tato léta platí *následování a autorita*. Samozřejmě, nikoli vynucená autorita má představovat bezprostřední duchovní nazírání, na němž si mladý člověk vytváří svědomí, zvyklosti a sklony, na němž usměrňuje svůj temperament a jehož očima pozoruje věci světa. Krásný výrok básníka: «Každý musí zvolit svého hrdinu, podle něhož si vybojovává cestu na Olymp*, platí zvláště v tomto životním věku. Zbožňování a hluboká úcta jsou síly, jimiž správně étherné tělo roste. A komu nebylo umožněno vzhlížet k někomu v příslušném období s bezmeznou úctou, pyká za to v celém svém pozdějším životě. Kde toto uctívání chybí, zakrňují živé síly étherného těla. Představme si tento účinek na mladistvou mysl: osmiletému chlapci se vypráví o mimořádně úctyhodné osobnosti. Vše, co o ní slyší, vlévá do něho posvátný ostych. Blíží se den, kdy může poprvé uctívanou osobnost uvidět. Hluboká úcta jej rozechvěje, když tiskne kliku dveří, za nimiž uvidí uctívaného... Krásné city, jež vyvolává takový zážitek, patří k trvalým ziskům života. A jako šťastného je třeba chválit člověka, který může vzhlížet ke svým učitelům a vychovatelům jako ke svým samozřejmým autoritám nejen ve slavnostních chvílích života, nýbrž ustavičně.

K těmto živým autoritám, k těmto ztělesněným mravní a intelektuální síly musí přistoupit i autority chápané duchovně. Svědomí a duchovní zaměření musí určovat velké vzory dějin, vyprávění o vzorných mužích a ženách, nikoliv abstraktní morální zásady, které mají svůj pravý účinek teprve s pohlavním dozráním, kdy se astrální tělo zbavuje své astrální mateřské schránky. Zejména výuku dějin je třeba zaměřit podle tohoto hlediska. Před výměnou zubů mohou mít pohádky a vyprávění, jež přinášíme dětem, za cíl jen radost, osvěžení, zábavu. Po této době musíme mít při tématu vyprávění kromě toho na zřeteli, aby před duši mladého člověka vystupovaly obrazy života hodné následování. Nesmíme přehlížet, že zlé návyky mohou být potírány odpudivými obrazy. U takových špatných zvyků a sklonů většinou málo pomáhá napomínání; dáme-li však působit živému obrazu špatného člověka na mladistvou fantazii a ukazujeme-li, k čemu ve skutečnosti onen sklon vede, můžeme k jeho vymýcení hodně přispět. Je právě třeba držet se pevně toho, že na vyvíjející se étherné tělo nepůsobí abstraktní představy, nýbrž živoucí obrazy v jejich duchovní názornosti. Musí to být ovšem prováděno s největším taktem, aby se věc nezvrátila ve svůj opak. Při vyprávění záleží všechno na způsobu vyprávění. Ústní vyprávění nemůže být proto jen tak nahrazeno například četbou.

Duchovní obrazy, nebo bychom také mohli říci symbolické představy, přicházejí v úvahu pro dobu mezi výměnou zubů a pohlavním dozráním ještě z jiného důvodu. Je nutné, aby mladý člověk pokud možno nepřijímal do sebe tajemství přírody, zákony života v rozumově střízlivých pojmech, nýbrž v symbolech. Podobenství pro duchovní souvislosti musí přistupovat k duši tak, že spíše tuší a pocítuje zákonitosti života za podobenstvími, než aby je chápala v rozumových pojmech. «Všechno pomíjivé je jen podobenstvím» - to má být přímo pronikavým vodítkem pro výchovu v této době. Pro člověka je nesmírně důležité, aby přijímal tajemství života v podobenstvích, než mu předstoupí před duši v podobě přírodních zákonů apod. Nechť to znázorní příklad. Dejme tomu, že bychom chtěli vyprávět mladému člověku o nesmrtnosti duše, o jejím vystoupení z těla. Měli bychom to učinit tak, že bychom jako příklad vzali motýla, vylétajícího z kukly. Jako se z kukly pozvedá motýl, tak se po smrti z příbytku těla pozvedá duše. Kdo předtím nepřijímal skutečný stav věcí v takovém obraze, nemůže ho pochopit v rozumových pojmech. Takovým podobenstvím nehovoříme totiž jen k rozumu, nýbrž k citu, k pocitu, k celé duši. Mladý člověk, který tím vším prošel, přistupuje k věci se zcela jiným zaměřením, když je mu později zprostředkována rozumovými pojmy. Pro člověka je dokonce velmi špatné, nemůže-li přistupovat k záhadě bytí nejprve citem. Je proto nutné, aby vychovatel měl pro všechny přírodní zákony a tajemství světa k dispozici podobenství.

Zvláště na této věci lze dobře vidět, jak duchovní věda musí působit plodně na praktický život. Když si někdo vytváří podobenství z materialisticky-rozumových představ a pak s nimi přistupuje k mladým lidem, učiní na ně zpravidla nepatrný dojem. Musí si totiž teprve sám se vši rozumovostí podobenství vymyslet. Taková podobenství, k nimž se člověk musí sám nutit, nepůsobí přesvědčivě na toho, komu jsou sdělována. Když totiž mluvíme k někomu v obrazech, pak nepůsobí na něho jen to, co mu říkáme nebo ukazujeme, nýbrž z toho, kdo sděluje, přechází na toho, jemuž je sdělováno, jemný duchovní proud. Když sdělující nemá sám vřelý cit víry k svému podobenství, nemůže ani učinit žádný dojem na toho, na něhož se obrací. K správnému působení je totiž třeba věřit svým podobenstvím jako skutečným. To člověk může mít jen při duchovědném myšlení a pokud se jeho podobenství rodí z duchovní vědy. Pravý duchovní vědec si nepotřebuje výše uvedené podobenství o duši vystupující z těla vynucovat, protože pro něj je to pravda. Pro něho je vznik motýla z kukly na nižším stupni přírodního bytí skutečně tímž procesem, jaký se opakuje na vyšším stupni a ve vyšší podobě, když duše opouští tělo. Sám tomu neochvějně věří. A tato víra plyne jakoby v tajemném proudění od mluvčícímu k naslouchajícímu a vyvolává přesvědčení. Mezi vychovatelem a vychovávaným se pak zpětně přelévá bezprostřední život. A k tomuto životu je právě nutné, aby vychovatel čerpal z plného zdroje duchovní vědy a aby se jeho slovu a všemu, co z něho vychází, dostávalo citu, vřelosti a citového zabarvení pravým duchovědným myšlením. Celé výchově se tím otevírá skvělá perspektiva. Bude-li čerpat ze živého zdroje duchovní vědy, stane se sama sebou chápajícím životem. Přestane být tápáním, které je v této oblasti běžné. Všechno výchovné umění, všechna pedagogika je suchá a mrtvá, jestliže k ní nejsou přiváděny stále čerstvé šťávy z takových kořenů. Duchovní věda má pro všechna tajemství světa přiměřená podobenství, obrazy čerpané z podstaty věcí, jež netvoří teprve člověk, nýbrž které jsou v základě tvořeny světovými silami. Proto musí být duchovní věda živým základem všeho výchovného umění.

Duševní silou, na niž musí být v této době lidského vývoje položen zvláštní důraz, je paměť. Vývoj paměti je spojen s přetvářením éther- něho těla. Protože se tak děje právě mezi výměnou zubů a pohlavním dozráním, musí se v této době vědomě působit na vývoj paměti. Zameškáme-li to v této době, bude mít paměť trvale menší kvalitu, než by jinak mohla mít. Co se zanedbá, nemůže být později již dosti ženo.

Rozumově materialistický způsob myšlení může v tomto směru napáchat mnoho chyb. Výchovné umění z něho vyplývající snadno přichází k předsudkům vůči tomu, co je osvojováno pouze pamětí. Mnohdy nelituje námahy a obrací se se vši ostrostí proti pouhému trénování paměti; používá nej důvtipnějších metod, aby mladý člo věk nepřijímal do své paměti nic, *co nechápe*. Jak je to vlastně s chá páním? Materialisticko rozumové myšlení se snadno oddává víře, že nelze do věcí pronikat jinak než v odvozených pojmech; jen těžko se propracovává k poznání, že ostatní duševní síly jsou k chápání věcí přinejmenším právě tak důležité jako rozum. Není to myšleno jen obrazně, když říkáme, že je možno chápat právě tak citem, pocitem, myslí jako rozumem. Pojmy jsou jen jeden z prostředků, jak rozumět věcem tohoto světa. Jen materialistickému myšlení se jeví jako jediný.

Je přirozeně mnoho lidí, kteří nebudou věřit, že jsou materialisty, a přesto považují rozumové chápání za jediný druh porozumění. Takoví lidé vyznávají možná idealistický, ba dokonce snad i spiritualistický světový názor. Ve své duši se však k němu chovají materialisticky. Neboť rozum je duševním nástrojem jen pro chápání materiální skutečnosti.

Ve vztahu k hlubším základům chápání uvedme zde jedno místo ze zmíněné již pedagogické publikace Jeana Paula. Tato publikace skrývá vůbec zlaté názory o výchově a zasloužila by si větší pozornosti než dosud. Pro vychovatele je mnohem důležitější než mnohé z nejmávanějších spisů v této oblasti. To místo zní: «Nebojte se nesrozumitelnosti, ba i u celých vět; vaše vzezření a váš akcent a tušící touha chápat vyjasňuje jednu polovinu a s ní pak časem i druhou. Akcent je u dětí jako u Číňanů a lidí světa polovicí řeči. — Pomněte, že se své řeči učí dříve rozumět než mluvit, právě tak jako my řečtině nebo jiné cizí řeči. — Důvěřujte v porozumění po čase a ze souvislosti. Pětileté dítě rozumí slůvkům <prece, sice, nyní, naproti tomu, ovšem>; pokuste se je však vysvětlit otcí, ale ne dítěti! - V jediném <sice> vězí malý filosof. Když tříleté dítě rozumí rozvinuté řeči osmiletého, proč chcete vaše vyjadřování snížit na žvatlání? Mluvte vždy o několik let dopředu (vždyť géniové mluví k nám ve svých knihách o staletí dopředu); s ročním dítětem mluvte jako by bylo dvouleté, s tím jako se šestiletým, neboť rozdíly růstu ubývají v obráceném poměru let. Nechť vychovatel, který přispisuje až příliš všechno učení učitelům, uváží, že dítě nese svou polovinu světa, totiž duchovní (například mravní a metafyzické názory) již hotovou a naučenou v sobě a že proto mluva vyzbrojená pouhými fyzicky odpovídajícími obrazy nemůže toto duchovní dávat, nýbrž je jen osvěcovat. Radost a jistota při hovoru s dětmi by nám měla být dána již před jejich vlastní radostí a jistotou. Můžeme se od nich naučit řeči právě tak, jako je řečí poučovat. Smělé a přesto správné

jsou slovní tvary, které jsem slyšel u tříletých a čtyřletých dětí: sudař, strunař, lahvař (výrobce sudů, strun, lahví), létající myš (jistě lepší než netopýr) atd.»

Toto místo mluví sice o rozumění před rozumovým chápáním v jiné oblasti než o které tu byla řeč, platí však pro ni totéž, co Jean Paul říká o řeči. Jako dítě přijímá skladbu řeči do svého duševního organismu, aniž by k tomu potřebovalo zákony jazykové stavby v rozumových pojmech, tak se *musí* mladý člověk k pěstování paměti učit věcem, jejichž pojmové chápání si osvojí teprve později. Dokonce potom v pojmech chápe nejlépe to, co si v tomto věku osvojil zprvu čisté paměti, jako se pravidlům jazyka nejlépe učíme na tom, kterým už mluvíme. Řeči o nepochopené látce osvojené jen paměti nejsou ničím jiným než materialistickým předsudkem. Mladý člověk se například potřebuje naučit jen nejnnutnějším zákonům násobení na několika případech, k nimž mu není třeba žádného počítačového stroje, nýbrž kde lépe postačí prsty, a pak si má násobilku osvojit řádně z paměti. Když takto postupujeme, bereme ohledy na bytost vyvíjejícího se člověka. Prohřešujeme se však proti ní, když v době, kdy záleží na utváření paměti, klademe přílišné požadavky na rozum. Rozum je duševní síla, jež se rodí teprve s pohlavním dozráním, proto na ni nemáme působit před tímto věkem zvenčí. Až do pohlavní zralosti si má mladý člověk osvojovat poklady, zrozené myšlením lidstva; pak přichází doba, kdy má proniknout pojmy to, co před tím vtiskl dobře do paměti. Člověk si proto nemá všímat jen toho, co pochopil, nýbrž má chápat věci, které již zná, tj. jichž se zmocnil paměti jako dítě řeči. To platí v široké míře např.: Nejprve si čistě pamětně osvojovat dějinné události, pak je pojmově chápat. Nejprve si dobře vtisknout do paměti zeměpisné vědomosti, pak chápat jejich souvislosti atd. Chápání v pojmech by mělo být v jistém směru čerpáno z nashromážděného pokladu paměti. Čím více ví mladý člověk z paměti před pojmovým chápáním, tím lépe... Není jistě třeba výslovně dovozovat, že toto platí jen pro věk, o němž je tu řeč (7 až 14 let), nikoli pro pozdější dobu. Učíme-li se něčemu dodatečně nebo jinak v pozdějším věku, může být přirozeně opačná cesta správná a žádoucí, i když i zde závisí ještě mnohé na duchovní konstituci příslušného člověka. V uvedeném věku však nesmí být duch vysoušen přemírou rozumových pojmů.

I dalekosáhlé, čistě smyslově názorné vyučování vyplývá z materialistických představ. Všechno nazírání musí být pro tento věk zdu- chovněno. Nemáme se například spokojovat s tím, že předvádíme rostlinu, semeno, květ jen ve smyslové názornosti. Všechno se má stát podobenstvím ducha. Semeno není jen tím, čím se jeví očím. Neviditelně v něm vězí celá nová rostlina. To, že taková věc je něčím více, než co vidí smysly, musí být živě uchopeno pocitem, fantazií, myslí. Musí být pociťováno tušení tajemství bytí. Nelze namítat, že takovým postupem je zatemňováno čistě smyslové nazírání: naopak, zů- staneme-li při pouhém smyslovém nazírání, je pravda zkrácena. Neboť celá skutečnost věci pozůstává z ducha a hmoty a přesné pozorování nemusí být méně pečlivé, když uvedeme v činnost všechny duševní síly a ne pouze fyzické smysly. Kdyby lidé viděli, co všechno pustne na *duši* i na *těle* pouhým smyslově názorným vyučováním, jak to může vidět duchovní badatel, pak by na něm tolik netrvali. Co prospívá v nejvyšším smyslu, když jsou mladému člověku ukazovány všechny možné nerosty, rostliny, zvířata, fyzikální pokusy, pokud to není spojeno s tím, aby smyslové příklady daly vytušit duchovní tajemství? S tím, co tu bylo řečeno, si materialistická mysl jistě nebude vědět příliš rady; duchovnímu badateli je to pochopitelné. Je mu však také jasné, že z materialistické myslí nikdy nemůže vyrůst skutečně praktické výchovné umění. Jakkoliv se sama sobě zdá praktická, je tato materialistická mysl ve skutečnosti nepraktická, když jde o to, aby živě uchopila život. Vůči pravé skutečnosti je materialistické smýšlení fantastické, jako se *jemu* nutně *musí* zdát fantastické věcné výklady duchovní vědy. Nepochybně bude třeba překonat ještě mnohou překážku, než proniknou zásady duchovní vědy, zrozené ze života, do výchovného umění. To je však přirozené. V přítomné době *musí* být její pravdy pro mnoho lidí ještě nezvyklé. Jsou-li však skutečně pravda, vtělí se do kultury.

Pouze znalost účinků jednotlivých výchovných opatření, která působí na mladého člověka, pomůže vychovateli vždy nalézt správný takt, aby v každém případě vystihl, co je správné. Tak musíme vědět, jak je třeba nakládat s jednotlivými duševními silami - myšlením, cí tněním a chtěním, aby jejich vývoj působil zpětně na étherné tělo, kle ré se může utvářet stále dokonaleji vlivy zvenčí v době mezi výměnou zubů a pohlavním dozráním.

K vývoji zdravé a silné vůle položíme základy správným použitím uvedených výchovných zásad v prvních sedmi letech života, neboť la ková vůle musí mít svou oporu v plně vyvinutých formách fyzického těla. Počínaje výměnou zubů jde o to, aby nyní vyvíjející se éthemé tělo přivádělo fyzickému tělu ony síly, jimiž může své formy zdoko nalit a upevnit. To, co má nejsilnější vliv na étherné tělo,

působí nej silněji i na zpevnění fyzického těla. Nejmocnější impulsy na étherné tělo vyvolávají však ony pocity a představy, jimiž člověk cítí a prožívá svůj postoj k věčným prapříčinám vesmíru, tj. náboženské zážitky. Vůle člověka, a tím i jeho charakter, se nikdy nebude vyvíjet zdravé, nemůže-li v této životní epoše prožívat hluboké náboženské impulsy. Do jednotné volní sféry se otiskuje to, jak se člověk cítí začleněn do světového celku. Necítí-li se člověk začleněn pevnými pouty do božského duchovního světa, pak musí zůstat nejistý, nejednotný a ne zdravý.

Citový svět se vyvíjí správně již popsanými podobenstvími a sym boly, jež jsou převáděny z dějin a podobných pramenů. Také ponore ní do tajemství a krás přírody je pro výchovu citové oblasti důležité. Zde přichází v úvahu zejména pěstování smyslu pro krásu a probou zení citu pro umění. Hudba musí dát éthernému tělu onen rytmus, jež je uschopňuje pociťovat i rytmus skrytý ve všech věcech. Pro celý pozdější život je mnoho odňato mladému člověku, jemuž se v tělo době nedostalo dobrodiní péče o hudební smysl. Kdyby tento smysl zcela chyběl, musely by mu zůstat zcela skryty jisté stránky světového bytí. Ostatní umění však nemají být přítom zanedbávána. Probuzení smyslu pro slohové architektonické formy, pro plastické tvary, pro li nii a kresbu, pro harmonii barev — nic z toho by nemělo být ve vý chovném plánu zanedbáno. Třebaže se to v tomto věku všechno musí provádět jednoduše, neplatí nikdy námitka, že okolnosti v tomto směru nic nedovolují. Nejjednoduššími prostředky můžeme vykonat velmi mnoho, vládne-li v tomto směru u vychovatele správný smysl. Radost ze života, láska k životu, síla k práci — to vše vyrůstá po celý život z pěstování smyslu pro krásu a umění. I vztah člověka k člověku je zušlechťován a zkrášlován tímto smyslem. Morální cit, který je rovněž v těchto letech pěstován obrazy života a vzornými autoritami, nabývá své jistoty, jestliže smyslem pro krásu pociťuje dobré zároveň jako krásné, špatné jako ošklivé.

Myšlení ve své vlastní podobě jako vnitřní život v odvozených pojmech musí v tomto životním období ještě ustoupit. Musí se vyvíjet jakoby neovlivněno, samo sebou, zatímco duši jsou zprostředkována podobenství a obrazy života i tajemství přírody. Tak musí myšlení mezi sedmým rokem a pohlavní zralostí vyrůstat uprostřed jiných duševních zážitků, tak musí zrát síla úsudku, aby potom, po dosažení pohlavní zralosti, byl člověk schopen samostatně si tvořit vědomosti a vlastní mínění o věcech života. Čím méně se před tím působí bezprostředně na vývoj úsudku a čím lépe tak činíme prostřednictvím vývoje jiných duševních sil, tím lépe pro celý pozdější život člověka.

Duchovní věda tvoří správný základ nejen pro duchovní, nýbrž i pro fyzickou složku výchovy. Abychom i zde uvedli charakteristický příklad, poukažme na cvičení a hry. Jako okolí prvních dětských let musí postupovat láska a radost, tak musí rostoucí étherné tělo v sobě skutečně prožívat v tělesných cvičeních pocit svého růstu, stále se stupňující síly. Cviky musí být utvářeny tak, že se při každém pohybu, při každém kroku v nitru mladého člověka vyvíjí pocit rostoucí síly. A tento cit se musí zmocňovat nitra jako zdravá slast, jako pocit blaha. K vymýšlení cviků pro tento cíl je ovšem třeba více než rozumové anatomické a fyziologické znalosti lidského těla. Patří k tomu intimní, intuitivní, cele citové poznání o spolupůsobení slasti a blaha s postoji a pohyby lidského těla. Kdo tvoří taková cvičení, musí v sobě prožívat, jak pohyb a postavení údů vytváří slastný a blažený pocit síly, něco jiného pak ztrátu síly atd... K tomu, aby byl tělocvik takto pěstován, musí mít vychovatel to, co mu může dát jen duchovní věda a především duchovědné smýšlení. K tomu není třeba hned zřít duchovní světy, ale smysl pro to, aby se v životě používalo jen to, co vyplývá z duchovní vědy. Jsou-li používány duchovědné poznatky zejména v takových praktických oblastech jako je výchova, pak přestanou zbytečně řeči o tom, že její poznatky musí být nejprve dokázány. Kdo je správně používá, tomu se dokážou v životě tak, že jej učiní zdravým a silným. Právě z toho, že se osvědčují v praxi, uvidí, jak jsou pravdivé, a tím mu budou lépe dokázány než všemi «logický- mi» a tzv. «vědeckými důvody». Duchovní pravdy poznáváme nejlépe podle jejich plodů, ne podle domněle vědeckého důkazu, který stěží bývá něčím jiným než logickým zápolením.

Teprve s pohlavní zralostí se rodí astrální tělo. S jeho svobodným vývojem navenek může zvenčit přistupovat k člověku všechno to, co rozvíjí odvozovaný svět představ, sílu úsudku a svobodný rozum. Již jsme se zmínili, že tyto duševní vlastnosti se mají do této doby vyvíjet bez ovlivnění, správným používáním ostatních výchovných opatření, jako se bez ovlivnění vyvíjejí v mateřském organismu oči a uši. S pohlavní zralostí přichází doba, kdy člověk dozrává k tomu, aby si učinil vlastní úsudek o věcech, jimž se dříve naučil. Nemůžeme se do- pustit na člověku ničeho, horšího, než jestli vyvoláme jeho vlastní úsudek příliš brzo. Soudit můžeme teprve tehdy, když jsme v sobě nashromáždili látku k úsudku a srovnávání. Tvoříme-li samostatné soudy dříve, pak nám k nim chybí základ. Všechna jednostrannost v životě, všechna šedá «vznání víry», jež jsou založena jen na několika drobtech

vědění, z nichž by pak chtěla posuzovat myšlenkové zážitky lidstva, osvědčené často po dlouhá období, mají svůj původ ve výchovných chybách v tomto směru. Abychom byli zralí k myšlení, musíme si nejprve osvojit úctu k tomu, co mysleli jiní. Není zdravého myšlení, jemuž by nepředcházel zdravý cit pro pravdu, založený na samozřejmé víře v autoritu. Kdyby byla dodržována tato výchovná zásada, nemuseli bychom prožívat, že se lidé zdají být příliš záhy zralí k usuzování, a tím se zbavují možnosti nechat na sebe působit život všestranně a nepředpojatě. Každý úsudek, který není vystavěn na patřičném základě duševního bohatství, vrhá totiž soudícímu na jeho životní cestu kameny. Jednou vytvořený úsudek o nějaké věci člověka neustále ovlivňuje a své zážitky pak nepřijímá tak, jak by je přijímal, kdyby si nevytvořil úsudek, jenž s touto věcí souvisí. V mladém člověku *musí* být smysl pro to, aby se nejprve učil, a pak soudil. To, co říká rozum o nějaké věci, by mělo být řečeno teprve tehdy, kdy už promluvily všechny ostatní duševní síly, před tím by měl rozum hrát jen zprostředkující úlohu. Měl by sloužit jen k tomu, aby uchopoval viděné a cítěné věci a přijímal je do sebe tak, jak se podávají, aniž by se věci hned zmocňoval nezralý úsudek. Proto by měl být mladý člověk před naznačeným věkem ušetřen všech teorií a hlavní důraz by měl být kladen na to, aby byl schopen reálně přijímat životní zážitky ve své duši. Můžeme vyrůstajícího člověka seznamovat i s tím, co lidé mysleli o té či oné věci, měli bychom se však vyhnout tomu, aby se pro nějaký názor angažoval předčasným úsudkem. I mínění by měl přijímat citem, měl by jen naslouchat, aniž by se hned rozhodoval pro tu či onu stranu: «ten myslel to, jiný ono». K pěstování takového smyslu se ovšem vyžaduje od učitelů a vychovatelů velký takt, avšak právě duchovědné smýšlení je schopno tento takt poskytnout.

Pro výchovu v duchovědném smyslu tu mohla být nastíněna jen některá hlediska. Mělo by se však i poukázat na kulturní úkol, jaký má v tomto směru plnit duchovní věda. Může to dokázat jenom tehdy, jestliže se v širších kruzích trvale rozvíjí smysl pro tento druh představ. K tomu, aby se tak stalo, je třeba dvojí: za prvé, aby se lidé vzdali předsudků vůči duchovní vědě. Kdo se s ní opravdu seznámí, uvidí, že není žádným fantastickým výplodem, jak se mnozí ještě dnes domnívají. To jim nemůže být vytýkáno, neboť výchovné prostředky naší doby musí *zprvu* vyvolat domněnku, že duchovní vědci jsou fantastové a snílci. Při povrchním pozorování nelze ani žádný jiný úsudek vytvořit, neboť mezi anthroposofií vystupující jako duchovní věda a mezi vším, co poskytuje člověku dnešní vzdělání jako základ zdravého pojetí života, se zdá být naprostý rozpor. Při hlubším pozorování se odhalí, jak hluboce rozporné musí zůstat současné názory bez tohoto základu duchovní vědy a jak samy o sobě přímo volají po tomto základu, bez něhož nemohou zůstat natrvalo. Druhé, čeho je třeba, souvisí se zdravým vývojem samé duchovní vědy. Teprve tehdy, až se v anthroposofických kruzích všude prosadí poznání, že záleží na tom, aby se učení stalo plodné pro všechny životní okolnosti a ne aby se o něm pouze teoretizovalo, pak se i život otevře duchovní vědě s plným porozuměním. Jinak se bude pokračovat v názoru, že anthroposofie je jen jakýmsi druhem náboženského sektářství podivných blouznivců. Vykoná-li však pozitivní užitečnou duchovní práci, pak nemůže duchovědnému hnutí zůstat natrvalo odepřen chápající souhlas.